

OSMANLI DEVLETİNDE 18. YÜZYILDA MUHALLEFAT VE MÜSÂDERE SÜRECİ

Cahit Telci*

Özet

Müsadere, bir kişinin bütün maddi varlığına, belli şartlar dahilinde devlet adına el konulması anlamına gelmektedir. 18. yüzyıla beraber, Osmanlı Devleti'nde müsadere sayısında ciddi bir artış gözlemlenmektedir. Devlet, merkez ve taşrada, servet sahibi olarak bilinen hemen herkesin ölümünün ardından, müsadere sürecini işletmektedir. Bu süreç ana olarak iki aşamada gerçekleştirilmektedir. Birinci aşamada kişinin menkul ve gayri menkul bütün malları tespit edilerek güvenlik altına alınmaktadır. İkinci aşamada ise bütün bu mallar bir *mübaşir* kontrolü altında, hiçbir unsur atlanmadan deftere kaydedilmektedir. Bu işlem tamamlandıktan sonra defterler İstanbul'a gönderilerek, yapılması gereken işlem konusunda emir beklenirdi. Sonuçta kontrol altına alınarak deftere kaydedilen mallar, ya mahallinde satılarak bedelleri İstanbul'a gönderilir, ya da mal olarak İstanbul'a gönderilerek orada değerlendirilirdi.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, muhallefât, müsâdere, defter.*

Abstract

Muhallefat And Musadere Procedure in Ottoman Empire in 18th Century

When the government confiscated someone's entire estate in the Ottoman Empire, this was called a "musadere." In 18th century, number of *musaderes* increased dramatically. The government would almost always start a musadere procedure when someone wealthy died. This procedure was executed in two main steps. For the first step, each and every item of the deceased person's possessions were identified, counted, and listed under surveillance of an officer called "mubashir." Then, these lists, or *defters*, were sent to Istanbul. According to the order received from the capital, the possessions were to be either sold and this sum used to be sent to Istanbul, or the possessions altogether used to be sent as goods.

Key Words: *Ottoman Empire, muhallefat, musadere, defter.*

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Muradiye-Manisa.

Genellikle bir suç-ceza ilişkisi biçiminde ortaya çıkmayan, *sürgün*, *katl* gibi cezalarla beraber tatbik edilen ve kişinin ya da onunla beraber ailesinin taşınır ve taşınmaz mallarını hazine adına zapt etmek şeklinde uygulanan *müsâdere*¹ uygulamasına Osmanlılar öncesinde de rastlanmakta olup, Abbasiler çağında ve Selçuklular döneminde bu konu ile görevli özel *divanlar* oluşturulmuştur².

Bu çalışmada özellikle XVIII. yüzyılda *müsâdere* uygulamaları ele alınacaktır. Bu kapsamda, sınırları son derecede geniş olan Osmanlı Devletinde *müsâdere* nasıl uygulanmakta idi, hangi olaylar *müsâdere* sonucunu doğurmaktadır, bu konuda oluşturulmuş özel bir bürokrasi var mıdır, süreç nasıl işlemekte ve kimler görev yapmaktadır, devlet, merkezin çok uzağında ölen bir kişinin, geride bıraktıklarını nasıl tespit edip teslim alıyor, bu esnada karşılaşılan sorunlar nelerdir, gibi sorular cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Osmanlı ülkesinde *Müsâdere* her ikisi de birbirinden önemli iki aşamada gerçekleşmektedir. Öncelikle ilgili kişinin *müsâdere* edilecek olan mallarının nerelerde olduğunun tespiti ve bu konuda görevli kişilerin bir an önce bu yerlere ulaşp, malları topluca güvenlik altına alarak, herhangi bir suiistimal ya da toplu yağmadan muhafaza edilmesi, ardından da hiç bir unsurun atlanmadan deftere kaydedilerek, malların güvenliğinin yine aynen devam ettirilebilmesi, ikinci aşama ise güvenlik altına alınarak teker teker sayımı yapılan bu menkul ve gayri menkullerin değerlendirilmesi meselesidir.

Sürecin her aşamasında olduğu gibi, özellikle ikinci aşamanın hemen her noktası merkezi yönetimin istek ve arzusu doğrultusunda şekillenmektedir.

Çalışmamızda kullanılan kaynaklar, halen Osmanlı arşivinde bulunan ve XVIII. yüzyılda bazı *müsâdere* uygulamaları esnasında oluşturulan muhalledât defterleridir.

Osmanlı yönetimi taşrada çocuksuz, varissiz ölenlerin terekelerini *Beytülmâl eminleri* vasıtasıyla kontrol ederek ilgili işlemleri yürütmekte idi³.

Muhtemelen ilk yüzyıldan itibaren bir şekilde uygulanan *müsâdere* uygulaması, Fatih döneminden itibaren muhtelif örneklerle beraber takip edilebilmektedir. Yaklaşık iki yüz yıl boyunca normal seyrinde devam eden

¹ Baysun , VIII, 669; Ünal 1987, 95.

² Arık, 1986, 46-47.

³ Erdoğru, 2004,152-153.

uygulamanın, XVIII. yüzyıldan itibaren çoğalmaya başladığı görülmektedir. Öyle anlaşılıyor ki devlet, hazinesinin sıkıntılı dönemlerinde, bu sıkıntının giderilmesi amacıyla *müsâdere* bir tedbir olarak kabul edilmiş ve bu şekilde uygulanmıştır.

Önceleri devlet malını zimmetine geçirenler, ihanet edenler ve âsilerin cezalandırılmaları sırasında uygulanan *müsâderenin* kapsamı, XVII ve özellikle XVIII. yüzyılda değişerek, hayatında zenginliği, mal ve mülk sahibi olmakla şöhret bulanların, ölümlerinin hemen ardından servetlerine el konulması yoluna gidilmiştir. Yine devlet hizmetinde bulunmuş olmakla, mevcut servetinin kaynağında devlet malı olanların, bu malın gayri ahlâki yollarla kazanılıp kazanılmadığına dâir açık ifade kullanılmaksızın, malları *müsâdere* edilmekte idi. Bir şekilde devlet ile alış-verişi olanların (*cânib-i mîrî ile ahz ü itası*) ölümlerinin ardından, devlet ile olan bu ilişkileri, mallarının *müsâderesi* için bir gerekçe oluşturmakta idi.

XVIII. Yüzyıl sonlarında İstanbul'a gelen Olivier, kaleme aldığı gezi notlarında bile bu konuyu ele almaktadır. O, *müsâderenin* Osmanlı ülkesinde ticaretin gelişmesine engel olduğunu ifade eder⁴.

Şurası çok açıktır ki, bir insanın ölümü ya da öldürülmesi hâdisesi, zaten kendi içerisinde, ölen kişinin ailesi için, kabul edilmesi kolay olmayan bir olaydır. Bir de bunun üzerine o kişinin geride bıraktığı mallarının devlet tarafından zapt edilmeye kalkılıyor olması, bu muamelenin, ileri sürülebilecek bütün haklı sebeplerinin yanında elbette ki bir kısım problemleri de beraberinde getirecektir. Bununla beraber, ölen kişi çok zengin ve de toplum içerisinde itibarlı ve güçlü bir konumda bulunuyorsa, belki de güç, bu zenginlikten kaynaklanan bir keyfiyet ise, geride kalan ailesinin bu zenginliği isteyerek terk edebileceklerini, kaynaklarda bilgi bulunmasa bile söyleyebilmek güçtür.

***Müsâdere* Sebepleri**

Yukarıda ifade edildiği gibi, Osmanlılarda, özellikle Fatih döneminden itibaren örneklerine rastlamaya başladığımız *müsâdere* uygulamalarında, dikkati çeken sebep, ihanet ve özellikle de devlet malını zimmetine geçirmek olarak ifade edilebilir. Mesela Çandarlı Halil'in öldürülmesi ve muhallefâtının *müsâderesi*⁵ her ne kadar siyasi sebeplere dayanıyorsa da yaygın anlayışın

⁴ Olivier, 161.

⁵ İnalçık 1987,133; Tansel, 1985, 110-111

Çandarlı'yı rüşvetçi olarak nitelediğini unutmamak gerekir⁶. Yine Kanuni çağının serveti ile şöhret bulmuş olan Rüstem Paşa'sı da aynı töhmet ile anılmakta idi⁷.

XVIII. yüzyıla baktığımızda, kaynaklara yansıyan sebepler başlıca iki grupta toplanabilir. Devlete ve topluma karşı işlenen suçlar. Yine kaynaklara yansıdığı kadarıyla ifade etmek gerekir ki devlet, bu iki suçun da takipçisi olmaktadır. Devlete karşı işlenen suçlar, özellikle verilen emirlere itaatsizlik⁸ ve bununla beraber, toplum ve ordu içinde karışıklık ve sefer dönemlerinde isteksizliğe sebep olmak⁹, devletin yönetim işlerine bir şekilde müdahale etmiş olmak¹⁰, casusluk¹¹ olarak nitelenebilir. İkinci kısımda ise özellikle taşra yöneticilerinden olan bazı kişiler hakkında, halka eziyet ettikleri gerekçesiyle, bulunduğu bölge halkının şikâyetlerine bağlı olarak uygulanan müsâdereler ifade edilebilir¹². Bunlar elbette ki, dönemin tarih yazıcılığının ve resmî belgelerinin bize naklettikleridir. Burada önemle vurgulanması gereken konu şudur: Bu fiillerin hukuki karşılığı, yani cezası *müsâdere* değildir. *Müsâdere*, burada cezayı şiddetlendiren bir uygulama olarak kullanılmaktadır.

⁶ Aşıkpaşa-Zâde, 141. Burada, Çandarlı Halil'in Rum dostluğu ve onlardan rüşvet olarak İstanbul'un Türkler tarafından alınmasına mani olmak istediği mealinde değerlendirmeler bulunmaktadır. Benzer yaklaşımlarla ilgili olarak bkz. İnalçık 1987, 133, dn. 265.

⁷ Peçuyî, 17-18.

⁸ Diyarbakir Valisi İbrahim Paşa Bağdat tarafına sefere memur edilmiş olup, kendisi *adem-i itaat ve bazı mertebe muhalefet suretinde görünmek* sebebiyle 4 Şaban 1114 [24 Aralık 1702] tarihinde Dergâh-ı Ali kapıcıbaşlarından Karakaş-zâde İsmail Bey'in mübaşeretleriyle malları *müsâdere* olunmuş idi. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 754.

⁹ 1147 [1735] senesinde idam edilerek cezalandırılan, bir dönemin en kudretli paşalarından Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'nın durumu böyledir. "*Köprülü-zâde Abdullah Paşa'nın maiyetine iki bin nefer süvari asker ile erişmek ferman oldukça seferiye namıyla reaya ve berayadan zulmen bî hesap mal alub ayak sürüyerek beşyüz miktarı atlı ile ceng vakti geçtikten sonra Arz-ı rum'a vardıkta serasker tarafından niçün geç geldün deyu sual olundukta, bu seferin aslı yok, murad asker kırdırmaktır ve memleketleri revafıza vermektir demekle orduda olan askere dahi perişanlık verdiği için*" Şem'dani-zâde, 37-38. Sami Şakir ve Suphi, 65-66.

¹⁰ 1101 [1689-90] senesinde azl edilerek malları *müsâdere* olunan Haremeyn-i Şerifeyn muhasebecisi Sarı Yazıcı Mehmed Efendi *Devlet-i aliyye umuruna karışıyor deyu şöhret*" sahibi idi. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 361; katledilmesi için bkz. a.g.e.,364.

¹¹ Dergâh-ı Ali yeniçerileri meydanında Sürücübaşı olan Yorgaki isimli zımmî, din düşmanına casusluk etmek töhmetiyle 1106 [1694-95] senesinde katledilerek malları *müsâdere* olunmuştu. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 535.

¹² Karaman Valisi Çerkes İbrahim Paşa'dan, vilayeti halkı sıkıntı görmeleri sebebiyle paşa 1108 [1696-97] senesinde idam edilerek mal ve eşyası *müsâdere* olunmuş idi. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 606; Aynı şekilde Diyarbakir Valisi Daltaban Mustafa Paşa'nın da vilayetinde suçsuz birçok kişiyi mallarını almak için hapsedtirmesine dair vaki şikâyetler üzerine ibret için katledilmesine karar verilmiş iken bazı *mukarrebân* aracılığı malları ve nakdi *müsâdere* edilmek karşılığında 1108 [1696-97] senesinde affedilmişti. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 618.

Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci

Devletin, bir kişinin mallarına el koyması uygulamasında belgelere yansıyan bir hakikat ise vefat eden kişinin zenginliği (*servet ve yesar*) ile tanınıyor olmasıdır.¹³

Osmanlı hukuku gereği, kişi varissiz olarak ölmüş ise, onun geride bıraktıklarını zaten devletin malı sayılmakta idi¹⁴. Varisler olsa bile, bir şekilde devlet ile ilişkisi (*mirî ile hesabı*)¹⁵ olmuş olan kişinin- o anda devlet ile böyle bir ilişkisi olmasa bile- serveti devletçe *müsâdere* olunabilmekte idi. Burada önemli olan merkezi hükümetin ve hükümeti bu konuda bilgilendirenlerin niyetleridir.

Sürecin başlaması

Osmanlı bürokrasisinde, diğer birçok uygulamalarda olduğu gibi *müsâdere* uygulamasında da süreç, kişinin ölmesi, öldürülmesi, firar etmesi üzerine, kişi eğer İstanbul'da ise hemen, eğer taşrada ise haberin İstanbul'a ulaşmasından sonra, sultanın fermanı ile başlamaktadır. Ancak bu fermanın önce, bazı mahalli idarecilerin, böylesi bir ölüm vakasının hemen akabinde, bir emir ya da görevi yerine getiriyormuş gibi, duruma el koyarak ilgili şahsın ya da onunla ilgili olanların evlerini mühürlediği de görülmektedir. Bu konuda güzel bir örnek olarak Pazarcık kazası sâkinlerinden ve *Hasekiyân-ı hassadan* Hacı Ahmed Ağa'nın ölümünün ardından, nikâhlı iki eşinden birisi olan Emetullah Kadın'ın sorgusu esnasında anlatıkları ifade edilebilir:

¹³ Mesela daha 1087'[1676]de vefat edip eşyası ve parası devletçe *müsâdere* edilen Hasankale Kasabası ahalisinden Kızıl Ali adlı tüccar da *sahib-i servet ve ziyade mal* ile tanınmakta idi. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 79; Darphâne'de *sahib-i ayar* görevinde bulunan, sonradan Müslüman olan ve tabîlik, cevher-furuşluk gibi birçok sanatı da bulunan Mustafa'nın 1103 [1691-92] senesinde katl edilmesini Defterdar Sarı Mehmed Paşa "*kendüde ziyade mal mazanne olmağın bir bahane ile getirilüp Edirne'de habs ve bî-güâh katl olundu*" şeklinde anlatır. *a.g.e.* 411; 1202 [1690-91]'de Teke Sancağı Nevşehir Kazası Uçhisar karyesi sâkinlerinden Hanefioğlu el-Hac Mehmed *servet ve yesâr sahibi* olarak bilinmekte olduğu için, ölümünden sonra muhallefatının zaptı gündeme gelir. BOA. MAD, nr. 9719, s. 28; Kezâ Milas Kazası sâkinlerinden *kadimden beru servet ve yesârı mütevâtir olan Abdülaziz* 'in malları da yine bu sebeple *müsâdere* edilmiştir. *Aynı defter*, s. 61; 1200 [1785-86]'de vefat eden Tekfurdağlı Hacı İbrahim de *öteden berü servet-i kalil ile şöhret* sahibi idi BOA. MAD, nr. 9718, s. 308.

¹⁴ Erdoğru 2004, 152-153.

¹⁵ Mora Seraskeri Koca Halil'in 1106 [1694-95] senesinde mallarının *müsâdere* sinin sebebi *Trablus mukataasından mirî ile hesabı olmak bahanesiyle* şeklinde ifade edilmektedir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 575; 1200 [1785-86] senesinde vefatı haber verilen Tekfurdağlı Hacı İbrahim'in *servet-i kalil ile şöhreti* olmasının yanında *cânib-i miri ile ahz ü itası* da vurgulanmaktadır. BOA. MAD, nr. 9718, s. 308. Ayrıca bkz. BOA. Cevdet-Maliye, nr. 7170.

“zevcim işbu sene-i mübâreke Receb-i şerîfinin ibtidâ kandil gecesi bâ emrillâhi teâlâ vefât edüb Ayan-ı belde olan Kavanoz-zâde Mehmed Beğ kulları derhal konağımıza gelüb cenâzesi meydanda iken derûn-ı konakta odaların cümlesini temhîr edüb üçüncü günü Hakkı Paşa tarafından buyruldu zuhur eyledikte müşarünileyhin tarafından mübâşir gibi ayan-ı merkum eşyâ-yı merkumun cümlesini fîruht edüb taraf-ı devlet-i aliyyeden tayin buyrulan hâcegân-ı divân-ı hümâyundan Şerif Efendi 'yi Edirne'de meks ettirdüb müteveffânın emekdarı Bostan İbrahim dahi müşarünileyh ol vakitte Edirne'de meks ettirdüb fîruht olunan eşyada vukufiyeti olmadığından başka zevcim müteveffânın haremde dâima mukîm olduğu odasında bir aded demir sandığı zuhur edüb sandık-ı mezkûr muvacehemizde küşâd olunmayarak temir sandığı selamlıkta marifet-i şer'le açmışlar altun-ı mezkûrun mikdarını malum etmediler. Hatta vefatından mukaddem birkaç defa işdildiki inşaallahü teâlâ bu altunlar ile Surre-i Hümâyun emaneti ile Kâbe'ye bir defa dahi giderim der idi...”

Bu ifadelerden de anlaşılıyor ki taşrada varlıklı kabul edilen bir kişinin ölümü sonrasında, daha defin bile gerçekleşmeden, kişinin mallarının *müsâdere* süreci, merkezi yönetimin henüz bilgisi ve emri olmaksızın başlayabilmektedir. Emetullah Hanım'ın ifadeleri, malların sayımı esnasında yaşanan bazı problemlere de ışık tutmaktadır.

Merkezi otorite, eğer bir kişinin malını *müsâdere* ettirecek ise ve bu mallar taşrada bulunuyor ise önce o mahallin vali, sancakbeyi, kadı, yeniçeri zabıtları gibi görevlilerine hitaben bir ferman göndererek süreci başlatır. Bu süreç, genellikle malları *müsâdere* ettirilecek olan kişinin de aynı zamanda yakalanması, cezasının verilmesi, İstanbul'a gönderilmesi gibi hususları da içerebilmektedir¹⁶. Kişi eğer eceliyle ölmüş ise süreç sadece servetin sayım ve yazımı ile bir kısmının mahallinde satılması ve belli bir kısmının da İstanbul'a gönderilmesi konusu çerçevesinde gelişmektedir

Devlet, XVIII. yüzyılda, *müsâdere* sürecinde varisler ya da mıntıka ahali gibi bazı kesimlerden tepkiler de gelebileceğini bildiği için, özellikle ya o mıntıkanın ya da yakın bir yerin mutasarrıf, *mütesellim*, *voyvoda* gibi güç ve

¹⁶ Aydın Muhassılı Abdullah Paşa için süreç bu şekilde başlamış, Şark Seferi kumandanı Vezir Abdullah Paşa'ya hitaben yazılan evâsıt-ı Receb 1147 [7-17 Aralık 1734] tarihli emirde Paşa'nın ahvali, devletle münasebeti vurgulanarak, cezasının verilmesi mal ve mülkünün *müsâdere* si istenmekte ve bu durumun “*mutezâ-yı hamıyyet-i din ü devlet*” olduğu da vurgulanmaktadır. BOA. Mühimme Defteri nr. 141, s. 20/55

kudret sahibi kişilerini, bu tahrir ve zapt sürecine, *nezaret etmek* üzere görevlendirmekte idi¹⁷.

Eğer, malları *müsâdere* olunacak olan kişinin yakalanma, cezalandırılma gibi bir durumu olmayıp, eceliyle vefat etmiş ise, o takdirde doğrudan tahrir işi ile görevli bir *mübâşir* tayin edilerek vazife kendisine tarif edilmekte ve ilgili mahalle gönderilmekte idi. Bununla beraber konu, o mahallin kadısına da bildirilerek, *mübâşir* ile beraber çalışması istenmekte idi. Zaman zaman taşradan vefat haberi gönderildiğinde zaten ölen kişinin evi/sarayı/hazinesi vs. mahalli yöneticileri ve muhtemelen bazı şahitler ile (*cümle marifetiyle*) mühürlenmiş bulunuyordu.

Mesela 1195 [1780-81] tarihinde eceliyle vefat eden Belgrad muhafızı Vezir Mehmed Paşa'nın ölüm haberi İstanbul'a vardığında *kâffe-i nükud ve emvâl ve eşyâ ve zimem ve muhallefâtının* zaptı kararlaştırılmış, bu hususa bir *mübâşir* tayin edilerek ona görevi tarif edilmiş idi¹⁸. Buna göre *mübâşir*, kaleye ulaştıktan sonra, önce Mehmed Paşa'nın sarayına giderek hazinesi ve diğer, para, eşya, emlak açık ve gizli olan yerleri kontrol ederek mühürleyecektir. Daha sonra, Mehmed Paşa'nın kethüda, hazinedar ve hazine kâtibi gibi görevlileri ile diğer tâbii bulunanlar ile sırlarına vakıf olabilecek kişiler çağırılarak sorgulanacaktır. Ardından bütün emvâl ve eşyanın, bir parçası bile gizli kalmamak üzere ortaya çıkartılarak (*cümlesini zâhire ihrâc eyledikten sonra tahrir mübâşeret olunması*) sayıma başlanması istenmektedir.

Elbette ki bu göreve getirilecek olan kişinin bir takım meziyetleri de olmalıdır ki akranları arasından seçilmiş olsun. 1199 (1785) senesinde vefat etmiş olan Bosna Valisi Abdullah Paşa'nın vefatının ardından muhtemelen mahalli idareciler tarafından (*cümle marifetiyle*) mühürlenmiş olan mallarının zaptı için *mübâşir* tayin edilen Kapıcıbaşı'nın vasıfları da ifade edilmiştir. Buna göre *mübâşirin*, *hizmet*, *liyakat*, *sıdk* ve *istikametinin* malum olması sebebiyle akranları arasından seçildiği vurgulanmaktadır¹⁹. Kaldı ki bazı müfettişlerin zapt etmek üzere görevlendirilmiş buldukları muhallefâtdan bazı malları

¹⁷ Mesela 1819 senesinde malı *müsâdere* edilen Karaosmanoğullarından Deli Süleyman Ağa'nın muhallefâtının zaptında Aydın ve Saruhan Sancakları mutasarrıfı Süleyman pâşa "nâzır tâyin edilmiş ve kadı ile ehl-i vücûhun da işirâkiyle muhallefât değeri tespit edilmiştir" Nagata,168. 1204 [1789-90] senesinde muhallefâtı zapt edilen Diyarbekir Beğlerbeği Büyük Abdi Paşa'nın muallefâtının zaptında ise Kütahya Mütesellimi Abbas'ın nezâret ettiği görülmektedir. BOA. Cevdet Maliye, nr. 1129; Abdi Paşa'nın muhallefâtı için bkz. Yılmazçelik 2001, 261-316,

¹⁸ BOA. MAD., nr.9741, s. 54.

¹⁹ BOA. MAD., nr.9718, s. 208.

kaçırdıkları, kaçırmaya teşebbüs ettikleri, malları *müsâdere* edilen kişinin vârisleri ile anlaşmaya çalıştıkları gibi şikâyetler de görülmektedir.

Dolayısıyla *mübâşirin* en önemli görevi gizli herhangi bir unsur bırakmadan ortaya çıkarmak ve ikinci olarak da yine aynı hassasiyetle bunların tahririni yapmaktır. *Mübâşirin* görevi tahrir işleminin bitmesi ile sona ermez. Görev ilgili kişinin muhallefâtı ile ilgili bütün süreç tamamlanıncaya kadar devam eder. Dolayısıyla, deftere kaydedilen mallardan mahallinde satılacak olanların satılarak, bunların da defterlerinin hazırlanması²⁰, bedelleri ile İstanbul'a gönderilmesi, hazineye gönderilecek eşyalar ile İstanbul'da satılacak eşyaların bütün bu işlemlerime *mübâşir* nezaret etmektedir. Dönemin tabiri ile *mübâşirin* görevi *mesâlih-i mühimmenin itmâmı* yani bu *müsâdere* konusunda aldığı görevi sonuna kadar, *müsâdere* ile ilgili bütün işlemler bitinceye kadar götürmektedir²¹. Devletin bu meseledeki hassasiyeti konunun *mesâlih-i mühimme* yani önemli iş olarak ifade edilmesinden de anlaşılmaktadır

Görevliler: Mübâşir ve Diğerleri

Mübâşirlerin genellikle Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılardan²² (Ser bevvâbîn-i Dergâh-ı Ali) seçildiğini görmekte beraber, Ruznâmçe-i evvel²³, Silâsorân-ı hassa²⁴, Hâcegân-ı divân-ı hümâyun²⁵, Gedikliyân-ı Dergâh-ı âli²⁶ gibi görevlerde bulunanlardan seçilmektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi, *müsâdere* bir anda olup-biten bir vaka değil uzun müddet devam eden bir süreç olması dolayısıyla, *mübâşirin* başkanlığında Başbâkikulu²⁷, Çavuşlar kâtibi, Muhasebe-i evvel, Maliye tezkerecisi gibi kişilerin özellikle, mühürlü hane/saray'ın

²⁰ BOA. D.BŞM.MHF, nr. 12673 Bosna Valisi Vezir Ahmed'in Trapolice ve Yenişehir'deki muhallefâtından fûruht olunacakların fûruhtu, yine Haleb Valisi Vezir Osman Paşa'nın muhallefâtının fûruhtu, mübâşir Selim Sırrı'nın görevleri arasında idi. BOA. Cevdet Maliye, nr. 3777

²¹ Darüssaade Ağaları Nezir ve İsmail Ağaların emvalinin *müsâderesinde* görevli Dergâh-ı Ali kapıcıbaşılardan Ali Ağa'nın görevi bu şekilde tarif edilmektedir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 533.

²² Ser Bevvâbîn-i Dergâh-ı Ali'nin muhallefâtı için yine Kapıcıbaşı İbrahim'in tayini BOA. MAD, nr. 9719, s. 72; BOA. Cevdet Maliye, nr. 24006, Hatta bu Kapıcıbaşılardan bir tanesi genellikle katil olunan paşaların muhallefâtı ile ilgili olarak görevlendirilen ve *cümlemin menfuru olmuş* bulunan Kara Bayram Ağa denilen kişi idi ki birçok suiistimali olduğuna binaen en sonunda kendisi de aynı akıbete uğramış ve hapsedilmiştir. Onun da malları da 1207 [1792-93] yılında *müsâdere* edilerek bu vesile ile haptisten kurtulmuştur. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 585.

²³ BOA. Cevdet Maliye, nr. 7754; BOA. D.BŞM.MHF, nr. 12555.

²⁴ BOA. Cevdet Maliye, nr. 21701

²⁵ BOA. D.BŞM.MHF, nr. 12555.

²⁶ BOA. MAD nr. 9719, s.28,45,

²⁷ Emecen 1992, 126-127.

beklenmesi, bazı kalemlerin İstanbul'a geldikten sonra Enderun hazinesine alınması ya da yine İstanbul'da satılması konularında görev aldıkları anlaşılmaktadır. Mülkiyeti devlete geçen bazı bağ-bahçe ve çiftliklere de bostancılar tayin edilmekte idi²⁸. Meselâ Tepedelenli Ali Paşa'nın servetinin müsâderesinde, paşanın zenginliğinin önemli bir kısmını oluşturan çiftliklerine Çiftlik-i Hümayun Nâzırı ismiyle birer görevli tayin edilmişti. Bu nâzırların görevi, ilgili çiftliklerin hem yeniden imar ve yapılandırılması hem de yönetimi idi²⁹.

Mübâşirin Göreve Başlaması

İfade edildiği gibi *müsâdere* edilecek olan malların bulunduğu yer, eğer bir taşra şehri ise, bu konu ile görevli *mübâşir*, oraya vardığında, ölen, kaçan ya da tutuklu bulunan kişinin evi genellikle kadı ya da ayan tarafından mühürlenmiştir. Bu mühürleme işi bizzat *mübâşir* tarafından da yapılabilmektedir. Sayıma, herkesin huzurunda, mühürler kırılarak başlanacaktır. Mühürlerin herkesin önünde açılması herhangi bir suiistimal iddiasının engellenmesine yöneliktir. Sayım sürecinde malların tek tek kaydedileceği defteri mühürleyip onaylayacak olan kadı ya da temsilcisi de bulunmakta idi. Yine aynı şekilde malların cinslerinin tespit ve tayininde mıntıkanın imkânları nispetinde bilirkişi (*dellâl, ehl-i hibre*) de bulunmaktadır³⁰. Yoksa sıradan bir kuşak ile Hint kuşağının karıştırılması ya da kıymetli mücevherlerin isabetli bir şekilde tarif edilebilmesi kolayca mümkün olmayabilirdi. Ancak ifade etmek gerekir ki taşrada her zaman böylesine vasıflı bilirkişi bulmak pek mümkün olmayabilirdi. Dolayısıyla, kaynaklarda ifade edilmemekle beraber, göreve tayin edilen *mübâşir*lerin vasıflarından bir tanesi de, muhtelif eşyaları, kıymetli taşları, kumaşları vs. cinslerine göre biliyor olması olabilir. Belki de göreve tayin edilen *mübâşirler* bu konuda uzmanlaşmış olabilirler.

Malların sayım ve yazımı, malları toplayarak bir yere yığmak şeklinde değil, bütün mal ve eşyaları buldukları yerde, (elbette ki toprak altına ya da duvar içlerine saklanmış olanlar hâriç) yeriyle beraber tarif ederek *-filan odada, sepet derununda, meşin kaplı sandıkta, meşin kaplı tahta sandıkta, beyaz tahta*

²⁸ Sabık Vezir-i Azam Hüseyin Paşa'nın 1114 [1702-3] senesinde vefatı üzerine İstanbul ile Edirne arasında olan çiftlikleri müsâdere edildiğinde içerilerine bostancılar tayin edilmiş idi. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 736, keza Paşa'nın Hazinesarı olan Mehmed Ağa'nın Edirne'de zapt edilen hanesine de tayin edilmiştir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 738.

²⁹ Uzun 2001, 1058

³⁰ BOA. Cevdet Maliye, nr. 5226

sandıkta, sepet sandık, tahta sandık, hurc derununda, hurc derununda kıl tobra içinde gibi- kaydedilecek ve tekrar yerine bırakılacaktır. Bu durum, bir süreç olarak nitelenebilecek zapt etme işleminde eşyaların kontrolünün kolaylığı ve birbirine karışmaması, hatta bazı suiistimallerin önlenmesi için son derecede önemlidir. Vezir el-Hac Osman Paşa'nın 1216 [1801-2] senesinde muhaleffâtının zaptı için yazılan görevlendirmede eşyaların teker teker yazılarak yine aynı oda içinde bırakılması “*yegân yegân tadad olunarak tahrîr olup yine oda-i mezkûre derununa aynıyle vaz' ve temhîr olunması*” istenmektedir³¹. Çünkü aşağıda da ifade edileceği üzere tahriri tamamlanarak deftere kaydetme süreci bitmiş olan eşyaların, ya da gayr-i menkulün âkîbetinin ne olacağı sorusunun cevabı, defterlerin merkeze gönderilerek incelenmesi ardından, eşya bazında verilecek olan karara bağlıdır.

Muhaleffâtın tahrîri ve Problemler

Yukarıda ifade edildiği gibi, toplumsal ya da siyasi konumu biraz da zenginliğiyle ilgili olan bir kişinin ölümünün hemen ardından³² evine sayım memurlarının gelmesi, malları sayılması ve bir takım gizli yerler aranması durumu, ölüm/öldürülme olgusunun üzerine ciddi bir gerginlik sebebi olarak algılanabilir.

Eğer malları *müsâdere* edilecek olan kişinin zengin olduğuna dâir şâyialar varsa, görünen mallarının sayımının ardından gizli kalanların da ortaya çıkartılması yoluna gidilecektir. Genellikle mallarına devlet tarafından el konulan kişilerin evlerinde gizli bir oda ve mahzen aranması durumu, görünürde bulunup sayılan eşyanın ya da nakit paranın beklenilenden az olduğu haller olarak kabul edilebilir. Yine devlete karşı ihanet ve suiistimal gibi suçları sebebiyle cezalandırılan kişilerin evlerindeki aramanın biraz daha sert olduğu kabul edilebilir. Mesela Aydın Muhassılı olup, 1147 (1734-35) senesinde devlet tarafından ihaneti iddiasıyla öldürülmüş olan Abdullah Paşa'nın muhaleffâtına³³ ait defterlerden bir tanesi, işte böylesi bir ruh halinin sonucu olarak kendisinin ya da ailesinin, sarayın/konağın muhtelif yerlerine gömmüş oldukları ve paşaya ait olduğu muhakkak olan önemli miktardaki altınlardan ve çok az miktarda

³¹ BOA. Cevdet Maliye, nr. 8185.

³² Bazarıcı sakinlerinden ve Hasekiyan-ı hassaden Hacı Ahmed Ağa'nın çocuksuz olarak vefat etmesi üzerine yaşananlar eşi Emetullah Hatun'un'un ağzından şöyle ifade edilmektedir: *zevcim işbu sene-i mübâreke Receb-i şerîfinin ibtidâ-i kandil gecesi bâ emrillâhi teâlâ vefât edüb Ayan-ı belde olan Kavanoz-zâde Mehmed Beğ kulları derhal konağımıza gelüb cenâzesi meydanda iken derûn-ı konakta odaların cümlesini temhîr edüb..*

³³ Telci 2000, 199-219.

başka kalemlerden oluşmaktadır³⁴. Dolayısıyla böyle bir defterin varlığı, belgelere yansımamış olsa da malları sayım ve zapt görevini almış olan memurların, paşanın konağının her tarafını ve hatta bahçeleri bile didik didik aramış olmaları, hatta bazı yerleri kazmış olmaları gerçeğini ifade etmektedir.

Elbette ki bu arama rasgele bazı yerlerin kazılması şeklinde değil, ölen ya da öldürülen kişinin yakınlarının zorla konuşurulması “*tehdit olunarak sual olunması*” ile ortaya çıkartılmakta idi³⁵. Bu sorgulamalar özellikle *Başbakikulu*’nun nezaretinde, hatta konağında hapsedilmek³⁶ suretiyle de yapılmaktadır. Aynı zamanda, kendileri üzerine fazla gelinmesini arzu etmeyen, maktul paşanın, zaman zaman en yakın adamları bile ilk ihbarcılar arasında olarak, devletin gazabından bir nebze olsun masun olmak isteyeceklerdir.

Müsâdere esnasında herhangi bir gerginlik yaşanmaması için, Karaosmanoğlu Mustafa Ağa’nın mallarının *müsâderesi* sürecinde yaşandığı gibi, aile üyeleri, akrabalar ve yakın adamlar da gözaltına alınabilmekteydi³⁷.

Malların ortaya çıkartılmasında asıl zorluk, belki de böylesi bir *müsâdere* sürecinden kurtulabilmek amacıyla, kişinin servetini, *murabaha*, *mudarebe*, *ortaklık* v.s gibi farklı şekillerde işletmekte olmasıdır³⁸. Taşrada bu gibi işletme biçimlerinin kolaylıkla tespit edilerek ortaya çıkartılabilmesi, merkezî kuvvetin zayıflayarak, âyânların kuvvetlenmiş oldukları dönemler için mümkün görülmemektedir. Devlet, zaman zaman *müsâdere* kapsamındaki unsurlardan bazılarını tespit ve ele geçirmekten aciz bir durumda bulunduğunu, zımnen de

³⁴ BOA. *D.BŞM. MHF*, nr. 13649. Yine Daltaban-zâde Mehmed Ali Paşa’nın muhallefâtının zaptı sırasında da *duvar içerisinde medfun, iki kavanoz içinde defn eylediği altınlar* çıkartılmıştır BOA. *Cevdet-Mâliye* 24006. Diyarbekir Valisi Abdi Paşa’nın 1204 [1789-90] senesinde zapt edilen muhallefâtı içerisinde de Kütahya’da bulunan çiftliğindeki evinde gizli bir mahzeni olduğu ve cümle mal ve eşyasını orada *ketm ve hıfz ettiği*, yine başka bir iddia da hususi ambar ve mahzeni olup bütün parasının onda olduğudur. Karaosmanoğlu Mustafa Ağa’nın da bir kısım nakit parası Yaya Köy’deki bahçede gömülü olarak tespit edilmiştir. Bkz. Emecen 2004, 144.

³⁵ Anadolu Valisi Vezir Ömer Paşa’nın 1218 [1803-4] tarihinde zapt edilen muhallefâtının “*mektûm ve mestûr*” olanların ortaya çıkartılmasında oğlu, hazinedârı ve tatar ağası bu şekilde sorgulanmışlardır. BOA. *Cevdet Maliye*, nr. 3159; Delilbaşı Kömürücü Hacı Abdullah’ın *müsâdere* edilecek mallarının gerçekten neler olduğunun tespitine konusunda da tehdit yoluna gidilmiş idi: *muhallefât-ı merkumenin doğrucasını haber vermeleri kendülerinin selâmet-i halleri olduğu ifade ve beyân olunarak te’kid ve tehdid olundukta..* BOA. *Cevdet-Maliye*, nr. 3536

³⁶ Emecen 2004, 144.

³⁷ Nagata ve Emecen 2004, 1-2.

³⁸ İzmir Ayanı Kancıyanzade’nin servetini bu şekilde işlettiği ile ilgili bu iddialar da vardır. BOA. *Cevdet-Mâliye*, nr. 15859; Suraiya Faroqhi’nin, serveti üzerinde bir inceleme yaptığı Debbâğ Hacı İbrahim de servetinden bir kısmını ortaklık şeklinde işletmekte idi. Faroqhi 2003, 204.

olsa kabul etmektedir. Aşağıdaki alıntıda, muhallefatın önemli bir kısmının eksik ve saklanmış olduğu ifade ve kabul edilmekte ve buna rağmen belli bir bedel karşılığında sahiplerinde iade edilmektedir: “..sebt-i defter olan muhallefât dîn ve külliyyetlü muhallefât ketm olunmuş olduğu zâhir ise dahi mücerred veresesine merhameten düyûnu zuhur ederise irzâ ve iskât etmek şartıyla muhallefât-ı mezkûrenin cânib-i mîriden zaptından sarf-ı nazarla ...” diyerek Kancıyan-zâde isimli İzmir âyânının muhallefâtı 20.000 akça bedele bağlanmıştır. Bu muhallefatın zaptına dair kayıtlarda Kancıyan-zâde'nin ecnebilerle muhtelif ortaklıkları olduğu da vurgulanmaktadır³⁹.

Muhallefâtın kaydedilmesi sürecinde *mübâşir* ile mallarına el konulan kişinin varisleri arasında yaşanan ve belgelere yansıyan ciddi bir sorun da bazı mallar üzerindeki iddialardır. Ölen kişinin evi, konağı, hanesinde bulunup deftere kaydedilen bir *mal*, *eşya*, *cariye*, *gulam* vs. üzerinde bazen ölenin ailesi, bazen de yakın çevresinden kişilerin, belli deliller de ileri sürerek, bu malın kendilerinin olduğu şeklinde iddialarda buldukları görülmektedir. Malın asıl sahibinin ölen kişi mi yoksa iddia sahibi mi olduğu konusunda yaşanan tartışmalar, bu süreçte üzerinde dikkatle durulan konulardan birisi olarak görülmektedir.

Osmanlı merkez yönetimi malları *müsâdere* edilecek olan kişilerin her neleri var ise (*mal utlak olunur her neleri vâir ise*) defter dışında kalmamak üzere tahrir ederken, üzerinde ısrarla durulan konulardan birisi ilgili kişinin ailesine (*evlâd ve â'yâle*) ait olan eşyanın *müsâdere* olunacak olanlardan ayrılabilmesi keyfiyeti idi⁴⁰. Zaman zaman karışıklıklar ortaya çıkmakla beraber, tahrir esnasında bile, bazı malların üzerine, aile fertlerinden birine ait olmuş olabileceği şeklinde mevcut iddiâlar da kaydedilmektedir.

Mesela Abdullah Paşa'nın eşyasının sayılması sırasında ailesi, deftere işlenmiş olan bazı *cariye* ve *gulâmların* paşaya ait olmadıklarını iddia etmiştir. Konu, taşınmaz mallar olduğunda, aşağıda da ifade edileceği üzere bu iddia, kendisini bazen mülkün sahibi olduğu şeklinde, Karaosmanoğulları'ndan Hacı Küçük Mehmed Ağa'nın muhallefâtında olduğu gibi bazen ortaklık iddiası şeklinde⁴¹, Canikli Ali Paşa'nın muhallefâtındaki gibi bazen de malın aslında

³⁹ BOA. *Cevdet-Mâliye*, nr. 15859.

⁴⁰ Vaktiyle Anadolu valisi iken vezirliği kaldırılan (*vezâreti ref' olunan*) Seyid Ömer Paşa'nın mallarının *müsâderesi* için devlet bu hassasiyeti göstermiştir: “paşa-yı mümâileyhim a'yal ve evlâdlarının emvâl ve eşyaları kendülere terk olunmak mübâşirine diğer emr-i âlişânımla tenbih olunmuş olmağla” bkz. BOA. *Cevdet-Maliye*, nr. 2966.

⁴¹ Nagata 1997, 222, 225.

Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci

bahsedilen kişiye ait olduğu, ancak muhtelif sebeplerle, iddia sahibi olan kişiye geçtiđi⁴² şeklinde ortaya çıkmaktadır.

İddialar bazen merkeze kadar iletilmektedir. 1206 [1791-92] yılında idam edilen Abdullah Paşa'nın mallarının zapt edilmesi üzerine, zapt edilen unsurlar içerisinde, akrabalarının mallarının da bulunmuş olması iddiasıyla, oğlu Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılardan Ahmed Bey'in sunduğu bir arzihalde, babasının eşya ve emvâlinin zaptı sırasında, gerek kendisi ve de gerekse annesi ile kız kardeşinin eşya ve hayvanâtının da zapt olunduğu ve bu sebeple *mağdur oldukları* bildirilmektedir⁴³. Sonuçta durumlarına acınarak (*hallerine merhameten*) kendilerine ait olanlar, hüccet karşılığında iade edilmiştir. Osmanlı yönetimi zaman zaman, ya malları müsadere edilen kişinin varislerinin talebi üzerine ya da böyle bir talep olmaksızın, durumlarına acıyarak (*hallerine merhameten*) terekenin bir kısmını varislere terk edebilmekteydi⁴⁴. Ankara'da âyânlık yapan Muslu Paşa-zâde Salih Bey 1157 (1744-45) senesinde idam edilince varisleri servetinin tamamen *müsâdere* edilmemesini talep etmişlerdi. Bu talep üzerine devlet, 820 kuruşluk mal ve eşyayı vârislere bırakmış idi⁴⁵.

Malların *müsâderesi* esnasında, böyle bir iddia ile en azından bazı mal ve eşyaları, ancak bunlar altın ve para olmamak kaydıyla, *müsâdere* dışında tutma gayreti güdülmektedir. Üzerinde iddia mal ve eşyanın ayrıca belirtiliyor olmasını, malları tahrir görevi alan memurun, bu gibi kalemlerin zapt edilip edilmeyeceği konusunda, yetkiyi, asıl sahibi olan İstanbul'a yüklemesi olarak kabul edebiliriz.

Abdullah Paşa'nın muhallefâtı içerisinde, üzerinde hane halkından bazılarının iddiası bulunan kalemlere gelince, tamamı bazı *cariye* ve *gulâmlardan* ibarettir⁴⁶. Bunlardan ilk grup, Abdullah Paşa'nın karısı Emine Hanım ile oğlu Süleyman Bey ve kızları Ümmügülsüm ile Arzu tarafından paşanın kendilerine *hibe* edildiklerini iddia ettikleri sekiz *câriye* ile bir *gulâmdır*.

Müsâdere edilen mallardan bazı kalemlerin, vârisler ya da ölenin yakınları tarafından talep edilmesi yanında, ciddi bir mesele de *müsâdere* sırasında, ölen kişiden alacağı olanlarla yani borçlarıyla ilgili olarak yaşanmaktadır.

⁴² BOA. D.BŞM. MHF nr.13693,s. 3b-4a.

⁴³ BOA. Cevdet-Maliye, nr. 21701.

⁴⁴ Özkaya, 1977, 259.

⁴⁵ Özkaya, 1977, 259.

⁴⁶ BOA. D.BŞM. 1884, s.6

Birçok *tereke* üzerinde de bu gibi iddialar bulunmakta idi. 1212 [1797-98] yılında malları *müsâdere* edilen Sabık Hotin Muhafızı Hüsameddin Paşa'nın terekesinde böyle bir sorun yaşanmıştır. Bu tartışma *mübâşirin*, Hüsameddin Paşa'nın yaklaşık 10.000 kuruşluk bocu olduğunun tespiti ile başlamıştır. *Mübâşir*, merkeze sunmuş olduğu arzında, bu borçlar *eğer İbrail'de eda olunmaz ise eshâb-ı düyunun mağduriyetlerini mucib olacağını* ifade etmişti. Merkezin verdiği cevapta, alacaklıların bizzat İstanbul'a gelip alacaklı olduklarını ispat etmeleri gerektiği vurgulanmış ve bunun *fâide-i mûriyeden* olduğu bildirilmiştir. Ancak hükmün devamında *ancak kendileri gadrdan vikaye mahallinde her birileri ferden ferden vech-i şer'i üzere iddialarını ispata kadir olurlar ise mâ'rifet-i şer'le bade's-sübût müteveffâ-yı müşârünileyhin nükûdundan itâ olunması bâbında* İbrail mahkemesine gelen bir hüküm üzerine, alacaklı olduğuna dair belge ve şahit gösteren 16 kişiye alacakları teslim edilerek ayrıca defter haline getirilmiş ve İbrail Kadısı Mustafa tarafından mühürlenmiş defterleri İstanbul'a gönderilmiştir⁴⁷.

Keza Hanya Muhafızı İbşir Hüseyin Paşa'nın Rodos'ta ikamet ettiği sırada 1151 [1738-39] senesinde vefatı üzerine, esnaftan almış olduğu, pirinç, revgan-ı sade, çuka, lahm, ekmek, saman pahalaları kadı mührüyle mühürlü tezkereler karşılığında terekesinden ödenmiş idi⁴⁸.

Borçlar gibi ölenin alacaklarının tespit ve toplanması da önemli konulardan birisi olarak dikkat çekmektedir. Çok kişide alacağı olduğu halde ölen kişinin ardından *müsâdere* sürecinde bu borçluların tespiti ve borçlarını ödemeye kudretleri olup olmadığı, ödeyecek kudretleri yok ise borçları karşılığında alınabilecek malları olup olmadığına varıncaya kadar tespit edilip deftere kaydedildiği görülmektedir⁴⁹.

Müsâdere esnasında benzer bir iddia, muhalledattan bir kısmının talep edilmesi veya vasiyet iddiası şeklinde de görülmektedir. Mesela Sakız adasında *ikamete memur* iken eceliyle ölen Sadr-ı Esbak Memiş Paşa'nın 1224 (1809) tarihli muhalledât defterinde kendisinin ölümünden evvel, on sekiz hizmetkârlarına *hallerine merhameten* yarımşar kese akçe verilmesi konusunu vasiyet etmiş olduğu ifade edilmektedir. Bununla beraber *mübâşir*, bu vasiyet

⁴⁷ BOA. D. BŞM. MHF, nr. 13050.

⁴⁸ BOA. Cevdet-Mâliye, nr. 20463.

⁴⁹ Bu konuda güzel defterlerden bir tanesi, 1170 (1756-57) senesinde Surre Emimi iken yolda vefat eden Div-zâde el-Hac Süleyman'ın borçlularının nerede oldukları, borcu edaya kudretleri olup olmadığı ya da firâî olduğu, iflas etmiş olduğu gibi bilgilerin derkenarlarla tespit edilmiş defteridir. BOA. D. BŞM. MHF, nr. 12667.

Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci

iddiasının yerine getirilebilmesini merkez hükümetin fermanı şartına bağlamaktadır⁵⁰.

XVII-XVIII. yüzyıllarda *müsâdere* uygulamasında üzerinde durulması gereken ve devletin de hassasiyet gösterdiği konulardan birisi ve önemlisi, bir kişinin malı üzerinde devletin ve şahısların alacakları olduğu takdirde, muhalefâtın *müsâderesi* hangi sebebe dayandırılırsa dayandırılсын öncelikli olarak, şahıslara ait borçların ödenmesinin ilk planda tutulan bir anlayış olmasıdır. Bu sebeple sadece mevcut borçlarının kapatılabilmesi için yapılan *müsâdereler* de bulunmaktadır. 1743 (1156) tarihinde malları *müsâdere* edilen Mekkevi Şeyh Ali Efendi bunlardan bir tanesidir⁵¹. *Müsâdereden* elde edilen gelir, alacaklılarına “*eshab-ı düyun*” dağıtılmıştır.

Muhallefât zaptı meselesi bazen milletlerarası bir sorun haline de gelebilmekte idi. Mesela 1203 [1788-89] senesinde terekesi *müsâdere* edilen İzaz voyvodası Daltaban-zâde Ali Paşa'nın Halep'de Fransız Konsolosluğunda 400.000 kuruşunun olduğu ortaya çıkmış idi⁵². Yine 1216 [1801-2] senesinde İzmir Âyânı Kancıyan-zâde'nin mallarının *müsâderesinde* böyle bir süreç yaşanır. Âyânın mevcut parasından bir kısmının yabancı (*düvel-i ecnebiye*) taifesinde olduğu şayiâsı üzerine durum, ilgili konsoloslarından da sorulmuştur⁵³.

Muhallefatın sayım ve yazımı işlemi sonucunda, devletin bir muhalefâtın bekledikleri ile ortaya çıkan netice, zaman zaman uyum sağlamamaktadır. Bu durumda muhalefâtın yeniden tahriri gündeme gelebilecek iken, *müsâdereye mübâşir* olan kimse de, mal kaçırmak töhmetiyle karşı karşıya kalabilmekte idi⁵⁴. Mesela yukarıda başka bir vesile ile de üzerinde durulan İzmir âyânı Kancıyan-zâde'nin serveti beklenen miktarda çıkmamıştır⁵⁵. Keza Vezir-i Azam Hüseyin Paşa'nın Hazinesârı olan Mehmed

⁵⁰ BOA. *Cevdet-Mâliye*, nr. 12481.

⁵¹ BOA. D.BŞM.MHF, nr. 12553,12554,12555; 1742 yılında Defterdarlık görevine getirilen (*Sâmi Şâkir ve Subhi*, 212 b) Mekkevi Şeyh Ali Efendi'nin borçlarının kapatılması için ölümünden sonra mal ve eşyaları devlet tarafından sayımı yapılarak satılmış ve elde edilen meblağ ile borçlarının ödenmesi yoluna gidilmiştir.

⁵² BOA. *MAD*, nr. 9719, s. 235.

⁵³ BOA. *Cevdet Maliye*, nr. 15859.

⁵⁴ Böylesi bir töhmet sonucunda 1204 yılında vefat eden Diyarbekir Valisi Abdi Paşa'nın Kütahya'daki çiftliğinde ve evinde olan muhalefâtını zapta memur olan Hâcegân-ı Divan-ı Hümayûndan İsmail Efendi kusurları sebebiyle 1205 yılında Bursa'ya sürülmüş idi BOA. *Cevdet-Maliye* 11494.

⁵⁵ “*külli nükkûd ve muhalefât zuhuru memûl iken sebt-i defter olan muhalefât dîn* “ BOA. *Cevdet-Maliye*, nr. 15859

Ağa'nın da harcamaları dikkat çekince mallarının *müsâderesi* gündeme gelmiş, Edirne'deki evinde mevcut eşya sayıldığında, zannedilen miktarda mal ve eşya (*memul olunduğu üzere şey*) bulunmamakla, kendisi hapsedilerek 400 kese akçeyi hazineye teslim mukabilinde affı teklif edilmiş idi⁵⁶. *Mübâşirler* de zaman zaman, merkezi yönetimin *müsâdere* edilen malların yüksek değerinde olması beklentisi sebebiyle, mal ve eşyaların tahminî bedellerini yüksek gösterebilmekteydiler⁵⁷.

Sayım işlemi sonucunda, bütün servet tespit edildikten sonra, ilgili muhallefât hakkında birkaç çeşit karar verilebilmekte idi. İlk olarak sistemin özü dolayısıyla, devlet bu malları *müsâdere* edebilir, çok rastlandığı üzere mallar, belli bir bedele bağlanarak varislerde bırakılabilir ya da eğer mevcut tereke, zapt etmeğe degecek kıymette olmayınca, herhangi bir bedel istenmeksizin varislere terk edilebilirdi. Bazen de kısmen, özellikle nakit, hazineye alınırken geride kalan eşya varislere terk edilebilmekte idi.

Yukarıdan beri ifade edildiği gibi *müsâdere* uygulaması her zaman kısa sürede tamamlanan bir uygulamadan ziyade bir süreç olduğu için, işlemleri tamamlanmış, örneğin mevcut eşyanın vârislere terk edilmesi kararından sonra, bir şikâyet üzerine yeni malların ortaya çıkması mümkün olmaktadır. Bu takdirde devlet kararını değiştirerek malları *müsâdere* edebilmektedir. Devletin çocuksuz (*bilâ veled*) olarak kabul edip, mallarını zapt etmesinden sonra, kişinin varislerinin ortaya çıkması üzerine, malların iadesi de mümkün olabilmekte idi. *Müsâdere* süreci sonunda, alacaklıların alacaklarını ödemek üzere bir miktar nakit ya da gayr-ı menkul vârislerine terk edilerek, geri kalan mal ve eşyanın *müsâdere* edilebilmekte idi. Böyle bir durumda alacaklıların beklenenden daha fazla çıkması ve vârislerin ödeme güçlüğü çekmesi üzerine, *müsâdere* edilen emvâlden, bu yeni ortaya çıkan borçların da ödenmesi yoluna gidilmekte idi. Bazen mevcut bir durum üzerine verilen karar, yeni şartların ortaya çıkması ile değişebilmekte idi. Mesela 1217 (1802-3) senesinde Bademiye Kazası âyâmı Osman'ın ölümü üzerine mallarının *müsâderesi* emr olunmuş idi. Varisleri, Osman'ın ölümünden sonra geride bıraktıklarının yağma edildiğini ve *mevcut olan eşyanın mal olmadığından bahisle* üç bin kuruş bedel ile kendilerine bırakılmasını istemişlerdi. Bu teklif kabul edilerek, terekenin kendilerine teslimi ve bedelinin hazineye teslim olunması yolunda emir verilmiş, ancak Osman'ın başkaca mallarının bulunduğuna dair ihbar üzerine

⁵⁶ Kendisi önce bunu kabul etse de daha sonra *havfımdan ikrar eylemiştim edâya kudretim yoktur* diyerek ödememek yolunu seçtiği için yeniden hapsedilmiş daha sonra Vezir-i Azam Rami Mehmed Paşa vasıtasıyla hapisten çıkartılmıştır Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 738.

⁵⁷ Cezar 1977, 41-78.

devlet, daha önceden vermiş olduğu kararın aksine, ayanın mallarının devlet adına zabt edilmesi konusunda Aydın Muhassılı'na hitaben emir göndermişti⁵⁸.

Şayet, sayımı yapılan terekenin *müsâdere* edilmesi kararlaştırılmış ise o takdirde yapılabilecek işlemler farklı olmakta idi. Nâdiren malların tamamının İstanbul'a gönderilmesi istenilebilir. İkinci olarak, mahallinde müzayede ile satılarak bedellerinin gönderilmesi istenilebilir⁵⁹. Merkeze gönderilen asıl defter üzerinde, kırmızı mürekkep ile üzerlerine mim harfi ilave edilen malların (*sürh ile mim vaz' olunan*) *Enderun hazinesine* alınması istenebilirdi. Son olarak İstanbul'a gönderilen eşyalardan bir kısmının burada değer fiyat üzerinden açık artırma ile satılması istenilebilmektedir. Genellikle mahallinde satılması istenen eşyalar *nazara mergub olmayan*⁶⁰ yani dikkat çekmeyen, İstanbul'a gönderilmesinde, nakliye masraflarını artırmanın ötesinde bir fayda olmayan eşyalar olarak kabul edilebilir.

Bu kapsamda özellikle taşra ümerâsından olanların malları arasında çokça görülen, önemli miktardaki canlı hayvan varlığı gibi, bakım ve masraf gerektiren unsurların derhal elden çıkartılması yoluna da gidilmekte idi.

Nakliye

Devlet, taşrada *müsâdere* etmiş olduğu bir malın, İstanbul'a getirilip getirilmemesine karar verirken, dikkate aldığı konulardan en önemlisi, bir mal ve eşya, eğer hazineye alınmayarak satılacaksa, bu malın değerinin nakliye masrafına değer olup olmayacağı meselesidir. Bu itibarla nakliye masraflarını artırarak, *müsâdere* den beklenen maddi kıymeti de azaltmadan, yükte hafif pahada ağır, eşya dışındakilerin mahallinde satılarak bu satıştan elde edilen gelirin İstanbul'a gönderilmesi yolu tercih edilecektir.

Nakliyede tercih edilen yol, devletin normal taşımacılıkta tercih ettiği, gerekli yerde deniz⁶¹, gerekli yerlerde ise karayolu olmaktadır.

⁵⁸ BOA. *Cevdet-Maliye*, nr. 13265

⁵⁹ 1166 (1753) senesinde vefat eden Haleb valisi Sadr-ı Esbak Ahmed Paşa'nın malları mahallinde açık artırma ile satılmıştır. BOA. *Cevdet-Maliye*, nr. 7845

⁶⁰ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 540.

⁶¹ 1151[1738-39] senesinde muhalefâtı zapt edilen Vezir İbşir Hüseyin Paşa'nın Rodos'taki muhalefâtı kalyonlarla nakledilmek üzere yüklenmiş fakat hava muhalefeti yüzünden dört ay kadar hareket edemeden orada kalmıştır. Bu dört ay esnasında Mübâşir Ali Paşa-zâde Halil'in yaptığı bütün harcamalar ve adamlarının tayinatları muhalefâtındaki nakitten yapılarak, bunlar da deftere kaydedilmişlerdir. BOA. *Cevdet-Maliye* nr.20463.

Müsâdere Esnasında Düzenlenen Defterler:

Müsâdere, ifade edildiği gibi, bazen birkaç yıl devam edebilen bir süreci kapsadığı için bu süre içerisinde mallar üzerinde yapılan hemen bütün işlemler ayrı ayrı defterlere kaydedilmektedir. Bu sayede gerek aile ya da mahalli yöneticilerin gerekse görevli memurların suiistimallerine engel olunmak amaçlanmaktadır.

Müsâdere sürecinde, ilk tanzim edilen defter, malları *müsâdere* olunan kişinin evi/sarayı v.s yerlerde, bizzat *mübâşir* tarafından, gözüyle görerek kaydettiği ve mahallin imkânları çerçevesinde bulunan bilir kişi (*ehl-i hibre, dellâl*) vasıtasıyla da tarif edilen unsurlardan oluşan *Muhallefât defteridir*. Bizzat *mübâşir*in malları tek tek görerek kaydettiği bu ilk defter, ilgili muhallefat konusunda yapılacak hemen bütün işlemlerde ana müracaat kaynağını oluşturmaktadır.

Defter merkeze gönderilerek incelendikten ve merkezde bulunan protokole kaydedildikten sonra⁶², Bu muhallefat konusunda yapılması gereken işlemler *mübâşire* bildirilir. Meselâ defterde bazı mallar üzerlerine kırmızı kalemle işaret konularak (*sürh ile mim konulmak suretiyle*) merkeze gönderilmesi talep edilebilir. Defter yeniden *mübâşire* gönderilir. *Mübâşir*, mahallinde satılacak olan mallar ile merkeze gönderilecek olanlarını da ayrı ayrı defterlere kaydeder. Mahallinde satılan malların kayıtlı olduğu defter, satıştan elde edilen meblağ ile beraber İstanbul'a gönderilir.

Muhallefat içerisinde bazı mallar, İstanbul'a gönderilerek orada açık artırma ile satılabilir. Bunların da ayrıca deftere kaydedildiğini ifade etmek mümkündür. Yukarıda ifade edildiği gibi, muhallefât üzerinde mevcut iddialara binaen, *müsâdere* edilen mallar arasından ayrılarak tâliplerine birer belge (*temessük*) karşılığında verilenler için de defterler tanzim edildiği görülmektedir. Zaman zaman muhallefât içerisinde yer alan borçlar, alacaklar, gayr-ı menkuller ile ay ay kira gelirleri, miktarlarının çok ya da az olmasına bağlı olarak, topluca ya da ayrı ayrı defterlere kaydedilebilmektedir.

Bu defterlerin tanzîmi ve ilgili *müsâdere* işlemlerinin tamamlanması sürecinde üzerinde hassasiyetle durulan konulardan birisi "*tatbik*" meselesidir. *Tatbik*, aslında Osmanlı muhasebe sisteminde hemen her türlü hesap için

⁶² Bir Örnek vermek gerekirse yukarıda bir vesile ile bahsedilen 1199 [1784-85] senesinde vefat eden Bosna Valisi Abdullah Paşa'nın mahallinde tutulan muhallefât defteri (BOA. *Cevdet-Mâliye*, nr. 22806)'nin sureti bir nevi bu uygulamanın merkez protokol defteri olan Muhallefât Ahkâm defterine kaydedilmiştir. BOA. *MAD*, nr. 9718, s. 208.

Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci

kullanılan ve hala daha matematik işlemlerinde *sağlama* olarak isimlendirilen işlemidir.

Muhallefâtdaki uygulaması şu şekildedir: Esas defter, *mübâşirin* bizzat ve şahitlerle beraber görüp, tarif ettiği mal ve eşyaların kayıtlarından oluşmaktadır. Daha sonra, muhtelif vesilelerle yapılan tanımlar ile bu esas kayıtların tutup tutmadığı tatbik edilir. Bir örnekle ifade etmek gerekirse, meselâ esas muhallefât defterinde *cedid seccade* olarak tarif edilen bir malın tahmini bedeli olarak 2 akça kayıtlı olsun, ve merkezî yönetimin talebi üzerine satılmış olsun. Nihâi olarak tanzim edilen *Füruht defterinde* bu eşya, bir sebeple *köhne seccade* olarak kaydedilmiş ise, merkez bu durumu *mübâşir*den sorar. Yine aynı işlemde eksik mallar var ise, bu da başka bir tartışma konusudur. Zaman zaman *mübâşir* malları sayarken, ilgili mahallin âyân, eşraf ya da valisinin, *müsâdere* edilecek olan bazı malları kendileri aldıkları görülmektedir. Böyle bir el koyma, kanuni olmamakla beraber, *mübâşirin* mesuliyetten kurtulmak için, el konulan mallar için, bu kişi ya da kişilerden belge (*temessük*) alarak, defter merkeze gönderilirken, eksilen mallar için de bu belgeleri ilave etmesi gerekmektedir. Ancak *mübâşir*ler bazen, *malları falan kişi aldı ve temessük vermedi* şeklinde iddialarda bulunacaklardır.

Bir muhallefâtın defterlere kaydedilerek, zapt edilmesi esnasında, zapt edilen bütün malların yer aldığı muhallefât defteri ile mahallinde satılanların *Füruht defteri*, İstanbul'da biri biriyle kontrol edilmektedir. Eğer zapt edilen mallardan, muhtelif sebeplerle başka yerlere teslim edilenler bulunuyorsa, teslim edildikleri yerlerden alınan senetlerinin de İstanbul'a gönderilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla *Füruht defteri* ve muhtelif yerlere teslim edilen malların senetlerinin toplamı, *mübâşirin* bizzat, malları teker teker görerek kaydettiği defter ile ayniyet göstermelidir. Bu senetler olmadığı takdirde *müsâdere* edilen muhallefâta bir eksik ortaya çıkmaktadır.

Meselâ, Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'nın Erzurum'da zapt edilen eşyalarının defteri⁶³ ile eşyalardan bir kısmının satışının ardından gönderilen *Füruht defteri* arasında bir tutarsızlık olduğunu, Erzurum'daki satışa ait mufassal *Füruht defterini* tespit edemediğimiz için, defterin icmâlindeki⁶⁴ ifadelerden anlıyoruz. Bu icmal defterde bulunan "*mukaddem gelen defter ile badehu gelen Füruht defteri tatbik olundukta noksan zuhur eden eşyâdır*"⁶⁵

⁶³ BOA.D.BŞM.MHF.12453.

⁶⁴ BOA.D.BŞM.MHF.13651.

⁶⁵ BOA.D. BŞM.13651, s. 2. Bu başlık altında iki grup mal zikredilmiştir. Bunlardan birincisinde, 1 adet mükemmel oba takım, 3 adet matbah çadırı ve 1 adet de köhne çadır bulunmaktadır.

Cahit Telci

başlığı *müsâdere* sisteminde böylesi bir kontrol sürecinin yaşandığının ve *müsâdere* uygulamasında bu işlemin de önemli konulardan birisi olduğunun ispatıdır.

Sonuç olarak Osmanlılardaki *müsâdere* sistemi, devletin hassasiyetle takip ettiği bir mali uygulama olması yanında, dönemine göre ciddi bir bürokrasi ve dikkat ile tatbik edilen, ancak buna rağmen sorunları hiç bitmeyen bir süreç olarak ele alınmıştır.

Bunlarla ilgili olarak, oba ve çadırların bir mahalle teslim olunduklarına dair bir senet olmadığı için bu hususun mübaşir Seyyid Mehmed Ağa'dan sorulduğu ve O'nun da, bunları Yahya Paşa Hazretleri (Erzurum valisi) aldı ve Polad Ahmed Paşa'ya (daha sonradan Aydın Muhassılı) verdi ve kendisinden senet talep olundukta vermediler, şeklinde cevap verdiği kaydedilmiştir. İkinci grupta ise 10 kıyye çuka, asma kökü kundaklı bir çift piştov, vasat sini gibi daha küçük kalemlerden oluşan beş kalem malın herhangi bir mahalle teslim olunduklarına dair mübaşirin senedi olmadığı ifade edilmiştir. Ve son olarak bir adet Göğüslük için de, bunu Yahya Paşa'nın aldığı ancak senet vermediğinin mübaşir tarafından ifade edildiği kaydedilmiştir

BİBLİYOGRAFYA

a. Arşiv Belgeleri

- BOA.D.BŞM, 1884.
BOA. D.BŞM.MHF. 12453, 12553, 12554, 12555, 12667, 12673, 13050, 13649, 13651, 13693.
BOA.Cevdet-Mâliye, 1129, 2066, 3159, 3536, 3777 5226, 7170, 7754, 7845, 8185, 11494, 12481, 13265, 15859, 21701, 22806, 20463, 21701, 24006.
BOA. MAD, 9718, 9719, 9741.
BOA. Mühime Defterleri, nr. 141.

b. Kaynak Eserler

- Aşık Paşa-zâde Tarihi, (nşr. Âli Bey) İstanbul 1332.
Tarih-i Peçuyî, C.I, İstanbul, Matbaa-i Amire 1283.
Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyat*, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704), haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995.
Olivier, *Türkiye Seyahatnamesi (1790 yıllarında Türkiye ve İstanbul)*, trc. Oğuz Gökmen, Ankara 1977.
Şem'dani-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi, *Mürî't- Tevârih* I, Haz. Münir Aktepe, İstanbul 1976.
Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi, Kostantıniyye 1198.

c. Araştırmalar

- Arık 1996, Feda Şamil Arık, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Müsâdere", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi* İstanbul 23-28 eylül 1985, Tebliğler, III Türk Tarihi C. I, İstanbul, .
Baysun, Cavid Baysun, "Musâdere" *İslam Ansiklopedisi*, VIII, Eskişehir, 669-673.
Cezar 1977, Yavuz Cezar, "Bir Ayanın Muhallefâtı: Havza ve Köprü Kazaları Ayanı Kör İsmail Oğlu Hüseyin'in (Müsâdere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)" *Belleten*, XLI-161, 41-78.
Emecen 1992, Feridun Emecen, "Başbaki Kulu" *Türkiye Diyanet Vakfı İA*, V, İstanbul, 126-127.

Cahit Telci

- Emecen 2004, Feridun Emecen, "Ayan ve Muhallefâtı: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa" *CİEPO, XIV. Sempozyumu Bildirileri*, 18-22 Eylül 2000 Çeşme, Ankara, 141-148
- Erdoğru 2004, M. Akif Erdoğru, "Osmanlı Kıbrıs'ında Önemli Bir Görevli: Beytülmâl-ı Hassa ve Amme Emini", *CİEPO, XIV. Sempozyumu Bildirileri*, 18-22 Eylül 2000 Çeşme, Ankara, 149-160.
- Faroqhi 2003, Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, çev. Gül Çağlalı Güven-Özgür Türesay, İstanbul.
- İnalçık 1987, Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara.
- Nagata 1997, Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar, Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara.
- Nagata ve Emecen 2004, Yuzo Nagata ve Feridun Emecen, "Bir Ayanın Doğuşu: Karamanoğlu Hacı Mustafa Ağa'ya Ait Belgeler, *TTK Belgeler*, XXV-29, 1-72.
- Özkaya 1977, Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara.
- Tansel 1985, Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, Ankara.
- Telci 2000, Cahit Telci, "Aydın Muhassılı Abdullah Paşa ve 1148 (1735) Senesinde Zapt Edilen Muhallefâtı" *Tarih İncelemeleri Dergisi* XV, 199-219.
- Uzun 2001, Ahmet Uzun, "Tepedelenli Ali Paşa ve Mal Varlığı" *TTK Belleten*, LXV-244, Aralık, 1035-1077.
- Ünal 1987, Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsadere" *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 49, Ağustos, 95-112.
- Yılmazçelik 2001, İbrahim Yılmazçelik, "1780-1838 Tarihleri Arasında Diyarbakır Valileri ve Kiki Abdi Paşanın Muhallefâtı", *I. Bütün Yönleriyle Diyarbakır Sempozyumu*, 27-28 Ekim 2000, Bildiriler, Ankara, 265-316.

Cahit Telci